

[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-5\(60\)-84-94](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-5(60)-84-94)

Наталія Зайченко

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-4961-4711>*

УСЕМІРНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ В ІСПАНЬКОМУ ОСВІТЯНСЬКОМУ ДИСКУРСІ 1890–1910-Х РОКІВ

Анотація. У статті здійснюється аналіз поглядів і висловлювань освітян Іспанії стосовно соціально-педагогічної проблематики, відображених у публікаціях 1890–1910-х років. Показано, що в іспанському освітянському дискурсі на межі ХІХ–ХХ століть концептуальне поле соціальної педагогіки охоплювало питання всезагального народного просвітництва. Соціальна педагогіка розумілася як модерний, прогресивний етап розвитку педагогічної теорії та практики, передусім тому що вона на відміну від класичної індивідуальної педагогіки ставила цілі виховання спільнот і мас та просвітництва народу.

З'ясовано, що іспанські освітяни на межі ХІХ–ХХ століть схилилися до інтерпретування призначення соціальної педагогіки, виходячи з принципу усемірності. По-перше, соціальна педагогіка прямо ототожнювалася ними з усенародним просвітництвом. По-друге, за задумами іспанських освітян, соціальна педагогіка мала консолідувати соціум шляхом формування колективних (народних) духу та волі. По-третє, як впливало з роздумів педагогів Іспанії на межі ХІХ–ХХ століть, тільки соціальна педагогіка вможлилювала всебічне виховання людини, оскільки людина твориться суспільством у цілому й усі сенси індивідуального життя співвідносяться нею із суспільством. По-четверте, соціальна педагогіка наділялася універсальною (світовою, всесвітньою) силою, здатною змінити суспільну органіку, зрівняти суспільну тканину й здолати соціальні протиріччя, тому освітянські дискурси на зламі століть були пронизані гаслами єдиної школи (школи для всіх), народних університетів, «розширення університетів», демократичної освіти тощо. І нарешті, найсвоєрідніша риса іспанського освітянського дискурсу 1890–1910-х років – закріплення за соціальною педагогікою ідеологічного смислу, оскільки у той історичний момент «загальнонаціональної катастрофи 1898 року» вона по суті уявлялася консолідаційною національною ідеєю.

Ключові слова: іспанські освітяни, іспанський освітянський дискурс, соціальна педагогіка, всезагальне народне просвітництво, усемірність, суспільство, соціальні протиріччя, єдина школа (школа для всіх).

Nataliia Zaichenko

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Social Work and Educational and Pedagogical
Sciences of T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»,
Chernihiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-4961-4711>*

OMNI DIMENSIONALITY OF SOCIAL PEDAGOGY IN THE SPANISH EDUCATIONAL DISCOURSE OF THE 1890–1910S

Abstract. The article analyzes the views and statements of educators in Spain regarding socio-pedagogical issues, reflected in the publications of the 1890–1910s. It is shown that in the Spanish educational discourse at the turn of the 19th and 20th centuries, the conceptual field of social pedagogy encompassed the issue of universal public education. Social pedagogy was understood as a modern, progressive stage in the development of pedagogical theory and practice, primarily because, unlike classical individual pedagogy, it set the goals of educating communities and masses and enlightening the people.

It has been found that Spanish educators at the turn of the 19th and 20th centuries tended to interpret the purpose of social pedagogy based on the principle of omni dimensionality. First, social pedagogy was directly identified by them with national enlightenment. Second, according to the ideas of Spanish educators, social pedagogy was to consolidate society by forming a collective (national) spirit and will. Third, as it followed from the reflections of Spanish educators at the turn of the 19th and 20th centuries, only social pedagogy made it possible to comprehensively educate a person, since a person is created by whole society and all the meanings of individual life are correlated by person with society. Fourth, social pedagogy was endowed with a universal (worldwide, mondial) power capable of changing the social structure and overcoming social contradictions, which is why educational discourses at the turn of the 19th and 20th centuries were permeated with slogans of a unified school (school for all), people's universities, «extension of universities», democratic education, etc. And finally, the most peculiar feature of the Spanish educational discourse of the 1890–1910s was the attachment of ideological meaning to social pedagogy, since at that historical moment of the «national disaster of 1898» it was essentially presented as a consolidating national idea.

Keywords: Spanish educators, the Spanish educational discourse, social pedagogy, national enlightenment, omni dimensionality, society, social contradictions, unified school (school for all).

Постановка проблеми. У дискурсах освітян Іспанії на межі ХІХ–ХХ століть концепт «соціальна педагогіка» використовувався переважно у тих випадках, коли бажалося підкреслити прогресивний рух педагогіки, або її спроможність охопити просвітництвом увесь народ, або й те, й інше одразу. Розуміння усемірності соціальної педагогіки – найважливіша рефлексія, відтворена в іспанському освітянському дискурсі на зламі ХІХ і ХХ століть.

До скарбниці світової педагогічної думки по праву внесено багато ідей іспанських інтелектуалів епохи кінця ХІХ – початку ХХ століття. Викристалізована в тогочасному іспанському педагогічному дискурсі, ідея просвітництва народу як втілення віри у відродження й піднесення колективного духу, народного єднання стала тим добрим ґрунтом, на якому зродилася і розквітла іспанська соціальна педагогіка. Ідея «просвітницького регенераціонізму» була широкоформатна за своїм задумом, адже у ній відбилися прагнення демократизації суспільно-політичного життя, устремління до розбудови громадянського суспільства, надії на цивілізоване буття іспанського народу та його подальший історичний поступ [1, с. 18].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження історичних аспектів становлення і розвитку соціальної педагогіки в Іспанії здійснювали знані іспанські науковці Х. Кінтана Кабанас (J. Quintana Cabanas), П. Фермосо Естебанес (P. Feroso Estebanez), А. Тіана Феррер (A. Tiana Ferrer), Х. Каріде Гомес (J. Caride Gomez), Х. Саес Каррерас (J. Saez Carreras), С. Торіо Лопес (S. Torio Lopez) та інші.

При вивченні змісту іспанського освітянського дискурсу 1890–1910-х років, присвяченого соціальній педагогіці, необхідною була опора на сучасні історико-педагогічні (Н. Дем'яненко, Н. Дічек, В. Майборода, О. Сухомлинська та інші), порівняльно-педагогічні (Т. Левченко, О. Локшина, О. Матвієнко, А. Сбруєва та інші), філософсько-освітні (А. Бойко, В. Бондар, В. Кремень, В. Луговий та інші) дослідження провідних українських науковців.

Мета статті: проаналізувати зміст іспанського освітянського дискурсу 1890–1910-х років, присвяченого соціальній педагогіці; пояснити сутність принципу усемірності, виходячи з якого освітяни Іспанії на межі ХІХ–ХХ століть інтерпретували призначення соціальної педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Освітянин Фермін Марін (Fermin Marin) у статті «Народна освіта» (El Defensor del Magisterio, 1890) констатував: «З усіх факторів, що впливають на суспільство, найпіднесенішим і найзначнішим, безсумнівно, є початкова освіта через її цінність та відповідну необхідність» [2, с. 1]. Проте в Іспанії, на відміну від багатьох європейських держав, пояснював далі педагог, – освітня справа знаходиться в плачевному стані. Тільки тоді, коли держава докладатиме усіх зусиль для розвитку початкової освіти всього народу, Іспанія досягатиме розквіту, адже народна освіта є рушійною силою цивілізації та прогресу.

У статті «Народна освіта в Іспанії» (El Correo de Celanova, 20 травня, 27 травня, 3 червня 1894 року) наголошувалося на тому, що держава має створити умови для охоплення початковою освітою якщо не всіх, то хоча би більшості дітей у Королівстві. Зауважувалося, що проблема неграмотності населення у країні настільки масштабна, що вже не може залишатися поза увагою. З-понад 17 мільйонів жителів Іспанії тільки 6104470 уміють читати й писати, тобто всього одна третина населення [3, с. 1].

На погляд авторів публікації, подолати проблему катастрофічної неграмотності можна соціально-педагогічними засобами, проте саме держава має централізовано цьому сприяти [4].

У статті «Про національну освіту» (La Escuela Moderna, 1897), написаній як пролог до художнього твору «Фабіанело: соціальна поема» (Бадахос, 1896) Хосе Діаса (José Díaz Macías), педагог Хуан Унья (Juan Uña Gómez) зазначав: «Соціальна і вільна педагогіка у її найвищому вираженні є саме тією [педагогікою], котру утілюють найблискучіші письменники нашого часу і найгрунтовніші учені та яка про найвищий альтруїстичний та релігійний дух» [5, с. 88].

Видатний письменник, освітянин Мігель де Унамуно (Miguel de Unamuno y Jugo) у численних дискурсах розмислював над епохальними соціально-педагогічними питаннями. Наприклад, у нарисі «Цивілізація і культура» (Ciencia social, 1896) Мігель де Унамуно указував: «Нова людина, людина по-справжньому нова, – це оновлення всіх людей, адже дух її поширюється на всіх; це ще одна сходінка у тяжкому сходженні людства до над-людства» [6, с. 74].

Письменник пояснював, що людина має прийти до спільності через зміну самої себе. «Суспільство і світ можуть існувати для мене тільки в якості об'єкта, на який спрямовано моє пізнання; вони існують у мені, бо я сам є суспільством і світом. Усе суспільство – в усіх людях і в кожній окремій людині», – зазначав Мігель де Унамуно [6, с. 75].

Думку про те, що «таки дійде до творення геніїв за допомогою соціологічної педагогіки і до дня, коли всі люди будуть геніями» [7, с. 26], Мігель де Унамуно вклав у уста свого персонажа Авіто Карраскаля у романі «Любов і педагогіка» (1902).

Освітянин Хосе Ечегарай (Jose Echegaray) у промові на зібранні мадридського Атенея 11 листопада 1898 року стверджував: «Справжня сила, як в індивідах, так і в суспільствах, – та, що йде від гармонійної рівноваги усіх частин людського чи суспільного організму. У цій силі гармонії та рівноваги концентрується справжнє оновлення народів, і, окрім того, у певний момент вона спроможна розвинути більшу суму енергій» [8, с. 1].

На переконання Хосе Ечегарая, Іспанія зможе піднятися завдяки цій великій народній силі. Одним із провідних шляхів зміцнення загальної суспільної сили є просвітництво кожного громадянина.

Про те, що необхідно укріплювати колективний народний дух йшлося і в статті «Реформа початкового навчання» (La Escuela Moderna, 1899) Антоніо Сервери (Antonio Cervera y Rojo). Педагог писав: «Для того, щоби зрошувати і зміцнювати народну душу, необхідно, щоб усі сили, які її складають, були зв'язані воєдино солідарністю почуттів, інтересів і прагнень, а це неможливо без відповідного виховання; проте теперішнє виховання в Іспанії не дозволяє досягти такого стану об'єднання в колективному дусі» [9, с. 145].

Антоніо Сервера роз'яснював, що освіта в державі має бути гарантована всім громадянам, оскільки всі і кожний з індивідів формують суспільний організм. Якщо всі громадяни і кожний окремо навчатися контролювати себе і поводитися належним чином, то, з одного боку, в суспільстві реалізовуватимуться індивідуальні здібності, а з іншого боку, – ніхто не порушуватиме суспільний порядок, вторгаючись у чуже право. Тоді іспанський народ процвітатиме.

Провідною ідеєю фундаментальної праці «Соціальне виховання: аналітичне дослідження» (Вальядолід, 1899) [10] педагога, мовознавця Луїса Паррала (Luis Parral Cristobal) була ідея про всезагальне народне просвітництво. Луїс Парраль доводив, що «всебічним вихованням є трансцендентне, або соціальне, народне, національне, мистецьке і наукове виховання» [10, с. 94].

Освітнянин підкреслював, що соціальне виховання є сукупністю всіх напрямів виховання і його провадження дозволяє досягти людині найвищого ступеня досконалості. «Усебічне виховання відповідає за те, щоби привести людину до найвищого ступеня досконалості в усіх аспектах, покращити її схильності та здібності, діяти з більшою легкістю і кращими результатами, а також здобути Божу й людську повагу та знайти в собі задоволення та спокій совісті», – розмірковував Луїс Парраль [10, с. 96].

У книзі «Повна теорія виховання для вчителів і вчительок» (Вальядолід, 1900) [11] Луїс Парраль продовжував обстоювати позицію стосовно всебічності соціального виховання. Педагог зауважував, що поза всеохопним соціальним вихованням у суспільстві не зберігатиметься рівновага, а нерівність зашкоджуватиме кожному.

Фундатор й очільник Вільного Інституту просвітництва, викладач Мадридського університету Франсіско Хінер де лос Ріос (Francisco Giner de los Rios) у роботі «Суспільна людина: студії та фрагменти» (Мадрид, 1899) [12] здійснював детальний аналіз новітніх соціологічних концепцій про формування особистості людини. «Проблема суспільної людини є однією з тих, що сьогодні викликають найбільший інтерес, адже її торкаються прихильники органіцизму та динамізму, що поступово заступають попередній індивідуалістичний, механічний і абстрактний еволюціонізм», – констатував педагог [12, с. 33].

У статті «Соціальна педагогіка» (La Escuela Moderna, 1902) Франсіско Хінер відмічав: «І називається вона «соціальною педагогікою», тому що ідеальна

людина нашого часу – це «соціальна істота»: під якою не слід розуміти ні пересічної людини, ні представника мас, ні навіть сповненої досконалості істоти, – а істоти, котра вільно і свідомо, оскільки це її обов'язок, віддає всі свої сили на служіння усьому суспільному, при цьому вона не відкидає даних Богом дарів й успадкованої та живої індивідуальності» [13, с. 322].

На початку ХХ століття виховим у становленні іспанської наукової соціальної педагогіки став лекційний виступ керівниці жіночої учительської вищої школи Марії Луенго де ла Фігера (Maria Luengo de la Figuera) на зібранні Товариства наук у Малазі 1902 року на тему «Соціальна педагогіка». Освітянка проголошувала: «Педагогіка сьогодні більше, ніж будь-яка інша наука, є вищою мірою соціальною, за сутністю демократичною та зрівнюючою наукою, що об'єднує серця всіх цивілізованих людей у піднесеному та прекрасному прагненні – прагненні досконалості єдиним можливим шляхом, освітнім» [14, с. 8].

На погляд Марії Луенго, у складній і величній виховній справі всі, абсолютно всі, люди, без виключення, є діяльними співучасниками освітнього процесу, а отже, всім людям, хоча й різною мірою, необхідні педагогічні знання. «Отже, існує політична педагогіка, властива державному діячеві або урядовому чиновнику; медична, гігієнічна, пенітенціарна, материнська, народна шкільна або професійна, літературна, художня педагогіка тощо. Сукупність цих та деяких інших спеціальних визначень конституують соціальну педагогіку, науку про виховання усіх усіма», – робила висновок освітянка [14, с. 9–10].

Севільський шкільний учитель Антоніо Мартінес Діас (Antonio Martinez у Diaz) у статті «Освіта і держава» (La Escuela Moderna, 1902) наголошував, що для сучасної Іспанії украй затребуваною є виважена політика держави, адже «понад дев'ять мільйонів людей є неграмотними» [15, с. 12]. Задля народного блага має бути подолана неписьменність, має стати обов'язковою освіта, та й у всі часи освіта та виховання були у віданні держави. Освіта має стати загальною, щоби її могли отримувати люди будь-якого класу; освіта – це справа усього життя, від колиски й до могили. І дитина, і дорослий, і чоловік, і жінка, усі суспільні класи потребують освіти, щоби вдосконалюватися та виконувати власне призначення. І держава має бути зацікавлена в тому, щоби її громадяни були освіченими в усіх науках та вихованими, адже саме народ сприятиме культурному розвитку, утілюючи розум та волю задля оновлення Батьківщини.

У знаменному в історії іспанської соціальної педагогіки творі «Соціальна педагогіка» (Мадрид, 1905) [16] видатного вченого, освітянина Мануеля Родригеса-Наваса (Manuel Rodriguez-Navas у Carrasco) розгляд соціально-педагогічних явищ здійснювався у контексті біомеханічних, фізіопсихічних і соціологічних законів Універсуму.

Те, що соціальне виховання є «світовим», доводив і педагог Хосе Самбрано Гарсія (Blas Jose Zambrano Garcia) у статті «Соціальне виховання» (La Escuela Moderna, 1905) [17].

У книзі «Народні університети» (Валенсія, 1908) освітянин Леопольдо Паласіос (Leopoldo Palacios Morini) обґрунтовував історичне значення модерної соціальної педагогіки, що «навчає не споглядати, а діяти» [18, с. 73] що «має вчити солідарності з природою та усім людством» [18, с. 74]. Леопольдо Паласіос відмічав, що тільки єдина школа, безплатна й відкрита для всіх дітей, здолавши найбільші суспільні антагонізми, стане солідарною – не заради блага окремих індивідів, а заради інстинкту самозбереження суспільства. Соціальна педагогіка має допомагати у вирішенні «кульмінаційного питання нашого часу» – «соціального питання» [18, с. 75].

У промові, виголошеній на педагогічному конгресі у Сарагосі 1908 року, вчитель Фелікс Марті (Félix Martí у Alpera) підкреслював значущість опори державної освітньої політики на принцип блага для всіх. На його переконання, «теперішня школа, яка виховує, має бути поширеною на всіх, бути рівною для всіх» [19, с. 890]. Така школа стане незалежною від політичних партій, релігійних сект, не перетворюватиме конфесійні відмінності між вихованцями на предмет суперечностей і ненависті, постійно проповідуватиме єднання та сердечність серед учнів.

Виступаючи на зібранні Атенея в Ігуаладі 24 серпня 1911 року з доповіддю «Утвердження колективної персональності як основа соціальної педагогіки» [20], освітянин Марселіно Домінго (Marcelino Domingo) вказував, що досягнення піднесення держави передусім залежить від освітнього реформування та плекання іспанської ментальності як складника величної європейської цивілізації. Іспанський регенераціонізм станеться лише з пробудженням колективної свідомості, а вона починається з почуття спільності. «Це почуття в кожному з нас дасть нам певну міру власної сили; воно розкриє приховану в нас особистість; воно навчить нас обов'язку освічувати та освічуватися, що сьогодні є єдиним правом, на яке ми заслуговуємо як люди; правом почати виконувати свій обов'язок», – роз'яснював Марселіно Домінго [20, с. 23].

Учитель Мадридської державної школи Хосе Перес (Jose Herrero Perez) у статті «Найзначніша національна проблема» (La Escuela Moderna, 1911) зазначав: «Освіта – це більше, аніж найзначніша національна проблема, це найбільш важлива проблема з усіх національних, найголовніша з усіх, це – генеза усіх проблем, найбільш значуща з усіх. І початкова освіта, фундаментальна основа вищих студій, – це найпотужніший ресурс для просування в усіх порядках, адже прогрес у сільському господарстві, у промисловості, у торгівлі, у науці – то є завжди наслідок початкової освіти, здобутої дітьми у школі» [21, с. 430].

На думку педагога, у теперішній Іспанії слід поширювати усенародне просвітництво, потоки інтелектуального світла, необхідно виводити народ із «туману неграмотності».

Барселонський публіцист, керівник видання «Revista de Educacion» Еладіо Омс (Eladio Homs) у лекційному виступі 26 квітня 1913 року на тему «Вчення про націоналізуючу освіту» стверджував, що сучасна народна освіта в Іспанії має бути одночасно соціальною і національною, а також вона має засновуватися на психології національності. Іспанська народна освіта має орієнтуватися на загальноєвропейську культуру та ураховувати регіональні особливості психології іспанців [22, с. 3].

У статті «Соціальна педагогіка» (Heraldo Escolar, 26 листопада 1915 року) вчитель з Альдеав'ехи-де-Тормес (провінція Саламанка) Сантьяго Ласо (Santiago Laso) зауважував, що «просвітництво народу є справжнім джерелом соціально-педагогічного оновлення» [23, с. 6].

Освітянин щиросеречно вірив у те, що настав час реформування школи в Іспанії. Він писав: «Школи більше не будуть в'язницями дитинства, а стануть центрами просвітництва, людяності та любові, де люди прийдешнього дня збиратимуться, щоби навчатися добра, у взаємодопомозі, укріплюватися в чеснотах й опановувати науки та мистецтва задля величної, благородної та квітучої Батьківщини» [23, с. 7].

У освітянському дискурсі визначного історика, політика Елоя Бульона (Eloy Bullon у Fernandez) у 1910-х роках відбилися соціально-педагогічні устремління реформування народної освіти в Іспанії на засадах суспільної справедливості та колективної дії. 24 вересня 1917 року Елой Бульон виступав із промовою на Святі навчання в Логроньо. Доповідач наголошував на тому, що розв'язання всіх соціальних проблем в Іспанії залежатиме від ставлення влади до освітньої проблеми. «У проблемі освіти наша Батьківщина має рішення всіх інших проблем, які хвилюють сьогоднішніх урядовців; щойно це буде вирішено, нам даруються покращення та багатство, а разом із ними – естетичне і моральне виховання, а також плекання краси. Зусилля всіх соціальних факторів необхідні для національного відродження, оскільки дія технічних елементів була би пустою без участі всіх суспільних сил у цій величній справі, в якій дії держави слугуватимуть рушійною силою та сприятимуть колективній співпраці, проте ніколи не приведуть до монополії на освіту. Це має бути національною справою», – розмислював Елой Бульон [24, с. 221].

Висновки. В іспанському освітянському дискурсі 1890–1910-х років соціальна педагогіка виразно окреслювалася як необхідна умова суспільного прогресу. Інтерпретуючи призначення і цілі соціальної педагогіки з опорою на принцип усемірності, освітяни Іспанії на межі XIX – XX століть прагнули підкреслити могутні можливості народного просвітництва для держави, суспільства, цивілізації, людства. Вони закріплювали за соціальною педагогікою ідеологічний (державо-, націє-, цивілізаціє-, людинотворчий) смисл, необхідний для змінення суспільної органіки та досягнення всезагальної консолідації в епоху, яку відкривало нове століття і яку вони, представники іспанського «регенераціоністського покоління» [25, с. 8], відчували як воскресіння.

Література:

1. Зайченко Н. І. Іспанський педагогічний дискурс (кінець XIX – перша третина XX ст.): концептуалізація соціальної педагогіки: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. 172 с.
2. Marin F. Instruccion publica. *El Defensor del Magisterio*. Madrid, Sabado 20 de diciembre de 1890. № 505, año XI. P. 1.
3. La instruccion publica en España. I. *El Correo de Celanova*. Domingo 20 de mayo de 1894. № 37, año I. P. 1–2.
4. La instruccion publica en España. II. *El Correo de Celanova*. Domingo 27 de mayo de 1894. № 38, año I. P. 1.
5. Uña J. De la educacion nacional. *La Escuela Moderna*. 1897. № 71, febrero. P. 81–91.
6. Unamuno M. Ensayos. T. III. Madrid: Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, Serie II – Vol. 9, 1916. 240 p.
7. Унамуно М. Любов і педагогіка: Роман / У перекладі Ольги Маєвської. Львів: Видавництво “Астролябія”, 2016. 256 с.
8. Un discurso de Echegaray. *El Globo*. Viernes 11 de noviembre de 1898. № 8.384, año XXIV. P. 1–2.
9. Cervera y Royo A. Reforma de la primera enseñanza. *La Escuela Moderna*. 1899, febrero. № 95, año IX. P. 137–156.
10. Parral Cristobal L. La educacion social: estudio analitico. Valladolid: Imp. y Libr. de Andrés Martín, 1899. 228 p.
11. Parral Cristobal L. Teoria completa de la educacion para los maestros y maestras. Valladolid: Imp. y Libr. Nacional y Extranjera de Andrés Martín, 1900. 158 p.
12. Giner F. La persona social: estudios y fragmentos. Madrid: Libreria General de Victoriano Suarez, 1899. 438 p.
13. La pedagogia social por R. *La Escuela Moderna*. 1902. № 140, noviembre. P. 321–326.
14. Luengo S. Pedagogia social. Conferencia dada en la “Sociedad de Ciencias” de Malaga. Malaga: Tip. de El Cronista, 1902. 30 p.
15. Martinez y Diaz A. La educacion y el Estado. *La Escuela Moderna*. 1902, enero. № 130, año XII. P. 5–24.
16. Rodriguez-Navas M. Pedagogia social. Madrid: Bailly-Bailliére, 1905. 162 p.
17. Zambrano B. La educacion social. *La Escuela Moderna*. 1905. № 167, febrero. P. 90–93.
18. Palacios Morini L. Las universidades populares. Valencia: F. Sempere y Compania, 1908. 243 p.
19. Marti y Alpera F. Congreso pedagogico de Zaragoza. Tema Segundo. La escuela como institucion. *La Escuela Moderna*. 1908, diciembre. № 208, año XVIII. P. 886–899.
20. Domingo M. La afirmacion de la personalidad colectiva como base de la pedagogia social. Conferencia dada en el Ateneo Igualadino de la clase obrera en la fiesta del 48 Aniversario de su fundacion 24 agosto de 1911. Igualada: Tip. de la Viuda de M. Abadal, 1911. 24 p.
21. Herrero Perez J. Importantisimo problema nacional. *La Escuela Moderna*. 1911, junio. № 238, año XXI. P. 430–433.
22. En el Ateneo. Cultura pedagogica. La doctrina de la educacion nacionalizadora. *La Mañana*. Madrid, Lunes 28 de abril de 1913. № 1229, año V. P. 3.
23. Laso S. Pedagogia social. Redimir al cautivo. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 26 de noviembre de 1915. № 92, año II. P. 5–7.
24. El director general. *Boletin de primera enseñanza de este distrito universitario*. Salamanca, 5 de octubre de 1917. № 28, año XXXVIII. P. 221–224.
25. Зайченко Н. І. Смишли освіти в іспанському регенераціоністському дискурсі 1898–1914 років: монографія. Київ: ФОП А. В. Ямчинський, 2020. 202 с.

References:

1. Zaichenko, N. I. (2018) Ispanskyi pedahohichnyi dyskurs (kinets XIX – persha tretyna XX st.): kontseptualizatsiia sotsialnoi pedahohiky: monohrafiia. [Spanish pedagogical discourse (late XIX – first third of the XX century): conceptualization of social pedagogy: monograph]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2018. 172 s. [in Ukrainian].
2. Marin F. Instruccion publica. *El Defensor del Magisterio*. Madrid, Sabado 20 de diciembre de 1890. № 505, año XI. P. 1. [in Spanish].
3. La instruccion publica en España. I. *El Correo de Celanova*. Domingo 20 de mayo de 1894. № 37, año I. P. 1–2. [in Spanish].
4. La instruccion publica en España. II. *El Correo de Celanova*. Domingo 27 de mayo de 1894. № 38, año I. P. 1. [in Spanish].
5. Uña J. De la educacion nacional. *La Escuela Moderna*. 1897. № 71, febrero. P. 81–91. [in Spanish].
6. Unamuno M. Ensayos. T. III. Madrid: Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, Serie II – Vol. 9, 1916. 240 p. [in Spanish].
7. Unamuno, M. (2016) Liubov i pedahohika: Roman / U perekladi Olhy Maievskoi. [Love and pedagogy: A novel / Translated by Olga Mayevskaya]. Lviv: Vydavnytstvo “Astroliabiia”, 2016. 256 s. [in Ukrainian].
8. Un discurso de Echegaray. *El Globo*. Viernes 11 de noviembre de 1898. № 8.384, año XXIV. P. 1–2. [in Spanish].
9. Cervera y Royo A. Reforma de la primera enseñanza. *La Escuela Moderna*. 1899, febrero. № 95, año IX. P. 137–156. [in Spanish].
10. Parral Cristobal L. La educacion social: estudio analitico. Valladolid: Imp. y Libr. de Andrés Martín, 1899. 228 p. [in Spanish].
11. Parral Cristobal L. Teoria completa de la educacion para los maestros y maestras. Valladolid: Imp. y Libr. Nacional y Extranjera de Andrés Martín, 1900. 158 p. [in Spanish].
12. Giner F. La persona social: estudios y fragmentos. Madrid: Libreria General de Victoriano Suarez, 1899. 438 p. [in Spanish].
13. La pedagogia social por R. *La Escuela Moderna*. 1902. № 140, noviembre. P. 321–326. [in Spanish].
14. Luengo S. Pedagogia social. Conferencia dada en la “Sociedad de Ciencias” de Malaga. Malaga: Tip. de El Cronista, 1902. 30 p. [in Spanish].
15. Martinez y Diaz A. La educacion y el Estado. *La Escuela Moderna*. 1902, enero. № 130, año XII. P. 5–24. [in Spanish].
16. Rodriguez-Navas M. Pedagogia social. Madrid: Bailly-Bailliére, 1905. 162 p. [in Spanish].
17. Zambrano B. La educacion social. *La Escuela Moderna*. 1905. № 167, febrero. P. 90–93. [in Spanish].
18. Palacios Morini L. Las universidades populares. Valencia: F. Sempere y Compania, 1908. 243 p. [in Spanish].
19. Marti y Alpera F. Congreso pedagogico de Zaragoza. Tema Segundo. La escuela como institucion. *La Escuela Moderna*. 1908, diciembre. № 208, año XVIII. P. 886–899. [in Spanish].
20. Domingo M. La afirmacion de la personalidad colectiva como base de la pedagogia social. Conferencia dada en el Ateneo Igualadino de la clase obrera en la fiesta del 48 Aniversario de su fundacion 24 agosto de 1911. Igualada: Tip. de la Viuda de M. Abadal, 1911. 24 p. [in Spanish].
21. Herrero Perez J. Importantisimo problema nacional. *La Escuela Moderna*. 1911, junio. № 238, año XXI. P. 430–433. [in Spanish].

22. En el Ateneo. Cultura pedagógica. La doctrina de la educación nacionalizadora. *La Mañana*. Madrid, Lunes 28 de abril de 1913. № 1229, año V. P. 3. [in Spanish].

23. Laso S. Pedagogía social. Redimir al cautivo. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 26 de noviembre de 1915. № 92, año II. P. 5–7. [in Spanish].

24. El director general. *Boletín de primera enseñanza de este distrito universitario*. Salamanca, 5 de octubre de 1917. № 28, año XXXVIII. P. 221–224. [in Spanish].

25. Zaichenko, N. I. (2020) Smysly osvity v ispanskomu reheneratsionistskomu dyskursi 1898–1914 rokiv: monohrafiia. [Meanings of education in the Spanish regenerationist discourse of 1898–1914: monograph]. Kyiv: FOP A. V. Yamchynskyi, 2020. 202 s. [in Ukrainian].